

ALLAH'IN ZATININ MAHİYETİ VE AKLEN İDRÂKİ MESELESİ

Doç. Dr. Mevlüt ÖZLER

Ortaçağ felsefesi alanında çağımızda yetişen büyük uzmanlardan birisi olan Etienne Gilson (1884-1978) orijinal adı "L'Athéisme Difficile" olan ve dilimize "Ateizmin Çıkmazı" diye çevrilen eserine şu satırlarla başlar :

*"Sık sık Tanrı'nın varlığına dair deliller gettirmem istendi benden. Bazen bu iş için zorlandım ve hatta zaman zaman buna tahrik edildim. Bu konuya karşı asla büyük bir ilgi duyamadım. Bizzat bendeki ve dünyadaki aşkınlaştırıcı bir gerçekliğin Tanrı kelimesine karşılık olduğuna o kadar emindim ki, böylesine emni olduğum bir konuyla ilgili bazı deliller arayıp bulma fikri, bana hiç de ilginç gelmiyor. Bu deliller bana sadece bildiğimden daha fazla bir şey öğretmeyeceği gibi, kendi isbatlarının bir neticesi olmaktan daha çok, onların sebebi durumunda olan ve önceden kazanılmış bu gerçekliklerin biri lehine kafa yormak gibi bir duyguya da sahip olacaktım üstelik."*¹

Gerçekten, günümüzde Allah'ın varlığına inananlardan daha çok, O'nun varlığını kabul etmeyenlerin delilleri merak konusudur². Çünkü Allah'ın varlığının delilleri, kendi eseri kâinat üzerindedir ve O'nun varlığını bilmediğini ileri sürmesi insan için affedilmez bir şeydir. Zira bu âyetlerin en açığı, akli ve iradesiyle, bizzat insanın kendisidir³. Onun içindir ki, insanoğlu yaratıldığından beri, tarihin hemen her döneminde, içinde daima her şeyin rabbi ve yaratıcısı olan bir zatın varlığı fikrini taşımıştır. Çünkü Allah inancı insanlarda fitri,

¹ Gilson Etienne, Ateizmin Çıkmazı, çev. Veysel Uysal, İstanbul, 1991, s. 7.

² Gilson, a.g.e., s. 7.

³ Bkz. Gilson, a.g.e., s. 58.

umumî ve zarurîdir. Fıtratı bozulmamış insan bir ilâha yönelme arzu ve ihtiyacını kendi içinde daima duyar ve O'nun varlığını kuvvetle hisseder. Yeryüzünde yaşayan insanların hemen tamamının dillerinde Allah'ın zatını ifade eden bir kelimenin bulunması da ilâh fikrinin evrenselliğini gösterir.

Onun için ilâhî bir dinin asıl hedefi, bir ilâha ihtiyaç duygusunu ortaya çıkarmak değil; tanrı tanıyıp da onu anlamak ve kavramakta yanılan insanın bu konudaki düşüncesini tashih etmek, Allah'ı ona, gerçek anlamda dosdoğru tanıtmaktır.

İnsan, hayatının bağlı bulunduğu mutlak varlık olan Allah'ı her zaman bilmeğe ve anlamağa çalışmıştır. Ancak, Kur'an bize Allah'ın zatını tanıtırken sadece O'nun kemal sıfatlarından bahseder ve bunun ötesinde bir bilgi vermez. İşte bu noktada aklımıza şöyle bir soru takılmaktadır : İnsan, Allah'ı kemal sıfatlarıyla tanıyınca, O'nun zatının mahiyetini de tanımış ve bilmiş olur mu ? Bir başka ifadeyle, insan Allah'ın zatının mahiyetini bilmeye kabiliyetli ve ehil midir ?

İşte biz bu çalışmamızda bu sorulara cevap aramaya ve insan düşüncesinin Allah'ın zatının hakikatını kavrayıp kavrayamayacağını izah etmeye çalışacağız.

"Ma hüve? " veya "Ma hiye? " terkiibinden oluşan "Mahiyet" Türkçeye "Nedir O? " veya "O nedir? " şeklinde tercüme edilir.

Bu soru mantıkta, bir şeyin hakikatını, mahiyetini, aslında ve özünde ne olduğunu öğrenmek için sorulan bir sorudur ve verilen cevap da, soruya tam uygunluğu halinde, o şeyin hakikatını özünü gösterir⁴.

Binâenaleyh mahiyet, varlığın aslını, yapısını oluşturan temel özellik, bir şeyi o şey yapan, öyle oluşunu sağlayan şey diye tarif

⁴ Atay, Hüseyin, İbn Sina'da Varlık Nazariyesi, Ankara, 1983, s. 25; krş. a. mlf. Fârâbi ve İbn Sina'ya Göre Yaratma, Ankara, 1974, s. 13 vd. Krş. Keklik, Nihat, Sadreddin Konevi'nin Felsefesinde Allah-Kâinat ve İnsan, İstanbul, 1967, s. 34 (136 nolu dibnot).

edilir⁵.

Mahiyet kavramı, zat, hakikat ve 'ayn kelimeleriyle de ifade edilebilir⁶.

Bu anlamda Allah'ın zatının mahiyeti ya da hakikatından kastımız; özünde ve aslında zatının nasıl ve ne şekilde olduğu, keyfiyetinin neden ibaret bulunduğuudur.

İslâm düşüncesinde Allah'ın mahiyetinin bilinebilir olup olmamasından önce, O'nun mahiyetinin olup olmadığı tartışılmıştır.

Bazı Mu'tezili düşünörlere, bu arada Kâdi Abdulcebbar (v. 415/1025)'a göre, Allah'ın sıfatlarının dışında O'nun için bir mahiyetin varlığından söz edilemez. Bir başka ifadeyle, Allah'ın mahiyet ve künhünü O'nun sıfatları teşkil eder. Bunun haricinde ayrı bir mahiyetten bahsedilemez. Çünkü bunun için bir delil

Yoktur ve biz Allah'ı sıfatları dışında başka herhangi bir yolla bilemeyiz⁷.

Ehl-i Sünnet içerisinde, Allah'ın mahiyeti olmadığını, teşbihi gerektireceğinden dolayı O'nun için mahiyetten söz edilemeyeceğini söyleyenler var ise de⁸, Ehl-i Sünnet'in büyük çoğunluğuna göre Allah'ın mahiyeti vardır⁹. İslâm filozoflarından bazıları da bu konuda Ehl-i Sünnet'in görüşünü paylaşırlar¹⁰.

Bu her iki görüş de mevcut olmakla birlikte, bizim kanaatimize göre, Allah'ın zatının mahiyeti olduğunu söyleyenlerin görüşleri daha

⁵ el-Cürcanî, Seyyid Şerîf 'Alî b. Muhammed, Ta'rifât, İstanbul, 1300 h.

⁶ Yurdağür, Metin, Allah'ın Sıfatları, Esmâü'l-Hüsnâ, İstanbul 1984, s. 148.

⁷ 'Osman, 'Abdulkerîm, Nazariyyetü't-Teklif, Beyrut, 1391/1971, s. 154; a. mlf. Kâdî'l-Kudât 'Abdulcebbar Ahmed el-Hemezânî, Beyrut, 1386/1967, s. 138.

⁸ Bkz. en-Nesefî, Ebu'l-Berekât 'Abdullah b. Ahmed, el-'İtimâd fi'l-'İtikâd, yazma, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, bl. no: 1692/2, vr. 49 a.

⁹ en-Nesefî, Ebu'l-Berekât, a.g.e., vr. 49 a.

¹⁰ Bkz. İbn Hazm, Ebü Muhammed 'Alî b. Ahmed, el-Fas fi'l-Milel ve'l-Ehvâl ve'n-Nihal, tah. İbrahim Nasr- 'Abdurrahman 'Umeyra, Cidde, 1982, II, 359; krş. 'Osman, Nazariyyetü't-Teklif, s. 154.

isabetlidir. Çünkü var olan bir şeyin mahiyetinin olması kaçınılmazdır. Ancak, Allah zatı ve sıfatları ile hiç bir şeye benzemediği için, O'nun mahiyetinin de diğer varlıkların mahiyetlerine benzemeyeceği açıktır.

Yukarıda ifade edildiği üzere, Kur'an'da Allah kendisini bize sadece ekmel sıfatlarıyla tanıtır ve bunun ötesinde bir bilgi vermez. Yani Allah'ın zatının mahiyeti olup olmadığı hususunda Kur'an'da açık bir ifade bulunmamaktadır. Bunun sebebi, Allah'ın zatının mahiyeti olmaması değil; var olan mahiyetinin insan tarafından kavranılabilir olmamasıdır. Biz bunu, Allah'ın zatını bize en güzel şekilde tanıtan el-İhlâs suresinin nüzul sebebinden anlıyoruz.

Bu sürenin nüzûl sebebi hakkındaki farklı rivayetlerin tamamının ortak noktası; Hz. Peygamber (s.a.v.)'den Allah'ın zatının mahiyeti ve keyfiyetinin sorulmuş olmasıdır. Müşrikler veya yahudiler, yahut hristiyanlar Allah'ın zatının, altın, gümüş, yakut veya başka bir kıymetli nesneden mi ibaret olduğu, yani O'nun zâtının neden teşekkül ettiğini, mahiyetinin neden ibaret olduğunu soruyorlardı¹¹.

Taştan, ağaçtan ve benzeri değişik maddelerden yaptıkları putlarının ve onlara tapınmanın Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından reddedildiğini gören cahiliye insanı, madde planını bir türlü aşamamış olmalı ki, yalnız kendisine ibadete çağırıldıkları Allah'ın zatını da madde cinsinden bir şey gibi düşünmüş ve O'nun zâtının hangi kıymetli maddeden teşekkül ettiğini sormuştu. Yani bu insanlar akıllarınca şöyle bir muhakeme yapmışlardı. Hz. Peygamber (s.a.v.) bizim bu tahtadan, taştan yaptığımız putları beğenmediğine göre demekki bizi çağırdığı kendi ilâhı bunlardan daha kıymetli bir maddeden müteşekkildir! İşte böyle düşünmüş ve düşündüğünü aynen sormuştu.

¹¹ Bkz. er-Râzi, Fahreddin, Mefâtihu'l-Ğayb (et-Tefsiru'l-Kebir), Tahran, tsz. (Dâru'l-Kütü'bi'l-İlmiyye), XXXII, 175; Yazır, Elmahlı Muhammed Hamdi, Hak Dini Kur'an Dili, İstanbul, tsz. IX, 6271.

Bu sorulara karşılık olarak gelen ilâhî cevap el-İhlâs suresidir. Allah şöyle buyurmaktadır :

"De ki: O, Allah birdir. Allah Sameddir. O doğurmamış ve doğurulmamıştır. Hiç bir şey O'na eş ya da denk değildir"¹².

Böylece Allah, kendi zatının onların zannettikleri şekilde olmadığını, insanların görüp alışageldikleri hiç bir şeye benzemediğini, kendinin dengi olmadığı için, insan aklının ve hatta hayalinin O'nu kavramak, mahiyetini anlamak şöyle dursun, tahayyül bile edemeyeceğini ifade buyurmuştur.

Anlaşıldığı üzere Hz. Peygamber (s.a.v.)'e gelerek Allah'ın mahiyetinden soran müşriklere cevap olarak gelen el-İhlâs suresinde, Cenâb-ı Hak zatının mahiyetinden bahsetmek yerine; kendisinin, sahip olduğu yüce sıfatlarla; nitelendirilemeyeceği vasıfları açıklamıştır¹³. Böylece Allah, kendi mahiyetini araştıranlara, zatının mahiyetinin bilinmeyeceğini işaret etmiş; bunun yerine insanların kendisini, sahip olduğu ekmel vasıflarla tanımalarını istemiştir. Nitekim Firavun Hz. Musa'ya "Âlemlerin Rabbi nedir?"¹⁴ diye sorduğu zaman, Hz. Musa O'nun mahiyetinden bahsetmek yerine, yüce sıfatlarıyla cevap vermiştir¹⁵.

Şu halde Kur'an'a göre insan Allah'ın zatının mahiyeti ve keyfiyetini bilmeye ehil değildir. "İnsan ümen Allah'ı kavrayamaz"¹⁶. Ancak, belirtmek gerekir ki, Allah'ın varlığı ile, O'nun zatını idrâk etmek birbirine karıştırılmamalıdır. Allah, varlığıyla çok açık, fakat zatının mahiyeti itibariyle insanın idrâk alanı dışındadır : "O zâhirdir ve bâtındır"¹⁷. Zâhirdir, çünkü varlığı sayısız delillerle gün gibi açıktır. Bâtındır, çünkü zatının hakikati duyular ve akılla idrâk

¹² el-İhlâs, 112/1-4.

¹³ Bkz. el-İhlâs, 112/1-4.

¹⁴ eş-Şu'arâ, 26/23.

¹⁵ Bkz. eş-Şu'arâ, 26/24, 26, 28.

¹⁶ Tâhâ, 20/110.

¹⁷ el-Hadîd, 57/3.

edilemez.

Hız. Peygamber (s.a.v.) de bir hadislerinde, "Siz Allah'ın yarattıklarını düşünün, zatının hakikatını düşünmeyin. Çünkü siz O'nun hakikatını kavrayamazsınız."¹⁸ buyurarak Allah'ın zatının mahiyetinin kavranılama-yacağı açıkca ifade etmiştir.

Hız. Ebû Bekr'e (v. 13/634), "Rabbini ne ile bildin, tanıdın?" diye sorulduğu zaman, "Rabbimi Rabbimle tanıdım" demiş; "O'nu nasıl tanıdın?" denilince de, "Hakikati idrâkten aczini bilmek Allah'ta bilmeye yeterlidir" diyerek¹⁹ Allah'ın mahiyetinin bilinemeyeceğini belirtmek istemiştir. Böylece Hız. Ebû Bekir Allah'ın terkib, tasvir ve kıyas yoluyla bilinemeyeceğini ifade etmiştir²⁰.

Hız. Alî (v. 40/660)'de Allah'ın keyfiyetinden sorulduğu zaman, "Keyfiyeti yaratanın keyfiyetinden sorulamaz" diye cevap vermiştir²¹.

Bununla beraber, Allah'ın mahiyetinin bilinip bilinemeyeceği hususu tartışılmıştır. Mütakellimlerin cumhuru bunun aklen caiz olduğunu, zira mümteni olduğuna dair bir delil bulunmadığını söyleyerek derler ki; Allah'ın bazı peygamberlerine bunu zarurî bir ilim veya mükâsefe yoluyla öğretmiş olması mümkündür. Ancak, bunun olup olmadığı hususunda ihtilaf vardır²². Muhakkık âlimler bunun vuku bulmadığını söylerlerken, Felâsifenin cumhuru ile, İmâmu'l-Harameyn el-Cüveynî (v. 478/1085) ve el-Gazzâlî (v. 505/1111) ile Sofiyeden bir cemaat bunu mümkün görmemişlerdir²³. Bu ihtilafa

¹⁸ Bkz. el-'Aclûnî, İsmâ'îl b. Muhammed, Keşfu'l-Hafâ ve Müzilü'l-İlbâs, nşr. Ahmed el-Kalâş, Beyrut, 1405/1985, I, 377, no: 1005.

¹⁹ el-Hatîb, 'Abdulkerîm, Allah, Zâten ve Mevdû'an, Beyrut, 1395/1975, s. 465.

²⁰ el-İsferâyînî, Ebu'l-Muzaffer Şahfûr b. Tâhir, et-Tabsîr fi'd-Din, Mısır, 1955, s. 143.

²¹ el-İsferâyînî, a.g.c., s. 144

²² el-Karsî, Dâvud b. Muhammed, Şerhu'l-Kasîdeti'n-Nüntiyye, (el-Hayâlî Şerhi ile birlikte), İstanbul, 1317, s. 47-48.

²³ ed-Devvânî, Celâleddin Muhammed b. Es'ad, Şerhu'l-'Akâid'i-'Adudiyye, (Celâlî), İstanbul, 1314, s. 16; el-Karsî, a.g.e., s. 47-48; Rahman, Fazlur, İslâm, Çev. Mehmet Dağ-Mehmet Aydın, İstanbul, 1981, s. 119.

rağmen Allah'ın hakikatının aklen bilinmeyeceği hususunda ittifak vardır.

İmam Mâturidî (v. 333/944) Allah'ın ne zatının ne de sıfatlarının benzeri olmadığı için, zat ve sıfatlarının mahiyetinin bilinmeyeceğini²⁴, Allah'ı bilmenin yolunun ancak O'nun kendisinin bildirmesi olduğunu söyler²⁵.

Bundan dolayı Müslümanlar Allah'ın zatının hakikatından bahsetmeyi uygun görmemişlerdir. Çünkü noksan birtakım düşüncelerle ebedi bir hakikat hakkında konuşmak ve hüküm vermek yanlış²⁶. Biz insanlar, akıllarımız sınırlı kaldığı müddetçe, sınırsız olanı doğrudan doğruya idrâk edemeyeceğiz. Yüce yaratıcının mahiyetini öğrenmeye çalışmak en zeki insanı bile hayretler içinde bırakır²⁷. İnsanın mevcut aklı maddî âleme ait bilgileri anlamaya yeterlidir, ama bu âlemden ilâhî âleme, bu akılla intikali ve oraya vakıf olması imkânsızdır. Bunun için ayrı bir fitrat ve akıl gerekir ki o ise insan için mümkün değildir²⁸. Şu halde akıl İslâm'ın kabul ettiği Allah inancının üstünde daha rasyonel bir

Mertebeğe ulaşamaz²⁹. Allah'ın "Muhâlefetün lillahâdîs", yani yaratıklardan hiç bir şeye benzememesi sıfatını O'nun bu manâda ifade edilemezliği şeklinde anlamak doğru olur³⁰.

²⁴ el-Mâturidî, Ebû Mansûr Muhammed, Kitâbu't-Tevhid, tah. Fethullah Huleyf, İstanbul, 1979, s. 107.

²⁵ el-Mâturidî, Akaid Risalesi, nşr. Yusuf Ziya Yörükân, İstanbul, 1959, s. 16.

²⁶ Osman, Kâdî'l-Kudât, s. 137.

²⁷ Morrison, A. Cressy, İnsan Kâinat ve Ötesi, trc. Bekir Topaloğlu, İstanbul, 1986, s. 111.

²⁸ er-Râzî, Fahreddîn, Esâsu't-Takdîs fi 'l'İlmî'l-Kelâm, Mısır, 1354/1935, s. 14; krş. a. mlf. el-Mebâhîsu'l-Meşnkiyye, tah. Muhammed el-Mu'tasımîllah el-Bağdâdî, Beyrut, 1410/1990, II, 521 vd.; a. mlf. Me'âlimu Usûlî'd-Din, Mısır, tsz., s. 74.

²⁹ Akkâd, Abbas Mahmûd, Kur'an Felsefesi, çev. Ahmed Demirel, Ankara, tsz. s. 57; krş. el-Hatîb, a.g.e., s. 299-300.

³⁰ Farûkî, İsmail R., Tevhid, çev. Dilâver Yardım, İstanbul, 1987, s. 223.

Almanların filozof şairi Goethe şöyle der :

"Ulu yaratıcının künhünü, hakikatini idrâk etmek mümkûn değildir. İlahî zat için insanda belirsiz bir bilinçten, zannî birtakım suretlerden başka bir şey yoktur. Buna rağmen Allah'ın varlığı nefislerde de görülmekte, ufuklarda da. Böyle olduktan sonra bizim için O'nun künhünü, hakikatini bilmekten, yahut bilmemekten ne çıkar. Hem Allah'ın mahiyetini biz nereden bileceğiz ? Bizim sezgimiz, tahminimiz O mahiyeti kucaklayacak gibi geniş değilki, çok dar. Maamafih katî bile olsa bundan bize ne fayda hasil olacak ? Var sayın ki Allah'ı hadsiz, hesapsız isimleri ve sıfatlarıyla isimlendirdim ve nitelendirdim. Bakıyorum ki O yine ebedî olarak bunların üstünde. Madem ki en büyük varlık benim "Allah" dediğim ulu zattır, O yalnız insanda tecelli etmez; aksine büyük küçük bütün işlerde ve tabiatın fennî ebedî bütün görüntülerinde, suretlerin her türlüünde parlar durur. Şimdi şu söylediklerimize rağmen, acaba, insanî sıfatlarla karşılaştırarak Hakk'ın künhünü, hakikatini kavramaya insan düşüncesi için güç düşünülebilir mi?"³¹.

Allah'ın zatının künhünü öğrenmek beşer aklının erişmesinin mümkûn olmadığı bir şeydir³². Çünkü Hâlık ile muhluk arasında hiç bir mukayese noktası yoktur. Allah'ın zatını tefekkür etmek; beşerin güç yetiremeyeceği bir hedefe yönelmek demektir. Bu ise abesle ve tehlikeli bir şeyle uğraşmaktır. Abestir, çünkü insanın güç yetirip idrâk edemeyeceği bir şeyle uğraşmaktır. Tehlikelidir, çünkü her türlü tanımın ötesinde olanı tanımlamaya ve her türlü sınırı aşanı sınırlamaya ve neticede inancın karışmasına götürür³³.

Allah'ın zatı hakkındaki bu bilinmezlik, sıfatları için de geçerlidir. O halde bize düşen O'nun bu yüce sıfatlarla muttasıf

³¹ Çavuş, Abdulaziz, Anglikan Kilisesine Cevap, çev. Mehmet Âkif, sadeleştiren, Süleyman Ateş, Ankara, 1974, s. 89.

³² 'Abduh, Muhammed, Rîsâletü't-Tevhid, Mısır, 1386/1966, s. 41.

³³ 'Abduh, a.g.e., s. 41.

olduğunu bilmektir. Bunun ötesinde olanı sadece Allah bilir ve bizim aklımızın O'na ulaşması mümkün değildir. Bundan dolayıdır ki, gerek Kur'an ve gerekse önceki ilâhî kitaplar Allah'ın zatını ve kemal sıfatlarını tanıyabilmemiz için bakışlarımızı yalnızca yaratılan şeylere (mahlukata) çektiler. O'nun kemal sıfatlarla tavsif edilmesinin keyfiyetine gelince bu bizim idrâk ve inceleme sahamızın dışında kalmaktadır. Daha eşyanın hakikatini bilmekten âciz olan insan kendisini ve eşyayı yaratan Hâlıkın künhünü nasıl bilebilir?³⁴

Bu hususta bizim üzerimize gerekli olan şey; Allah'ın mevcut, ezeli ve ebedî olduğuna, hiç bir surette varlıklara benzemediğine ve şeriat tarafından varlığı haber verilen tüm kemal sıfatlarla muttasıf olduğuna inanmak ve öylece bilmektir³⁵.

Şu halde Allah'ın zatının hakikatini bu dünyada idrâk etmek mümkün değildir. Bu noktada aklımıza; acaba, ahirette, Allah'ın zatı, cennette görüldüğünde idrâk edilebilecek midir? sorusu gelmektedir.

Kasîde-i Nûniyye müellifi, Hızır Bey (v. 863/1458) mezkûr eserinde; "*Allah'ın zatının hakikati bu dünyada idrâk edilemedi, İslâm âlimleri ahirette idrâk edilip edilemeyeceği hususunda tereddüt etmektedirler*"³⁶ diyerek bu hususta açık bir şey bulunmadığını söylemek ister. Ahiret âlemine ait bilgilerimiz tamamen vahyî bilgiye dayandığı için ve bu hususta açık bir nas da bulunmadığından herhangi bir hüküm verilemez.

Konuyla ilgili olarak neticede şunları söyleyebiliriz :

İnsan aklı ne ölçüde gelişirse gelişsin onun kavrama gücü yine de sınırlıdır. O halde, sınırlı bir aklın yine sınırlı bir âlemde çevresinde görüp müşahede ettiklerinden hareketle, bu âlemle hiç bir şekilde benzerliği olmayan, her şeyin yaratıcısı Allah'ın hakikatını kavraması nasıl mümkün olur? Eser Müessirini ve Sanatkârını nasıl tarif

³⁴ Abduh, a.g.e., s. 41.

³⁵ Abduh, a.g.e., s. 41.

³⁶ Hızır Bey, Kasîde-i Nûniyye, (el-Karsî ve el-Hayâlî Şerhleriyle birlikte), İstanbul, 1317, s. 48; krş. Yazıcıoğlu, M. Saîd, Hızır Bey, Ankara, 1987, s. 51.

edebilir ? Onun vazifesi O'nu tarif etmek değil, sadece O'nun varlığına delalet etmektir. Ancak sanatkâr eserine ilave bir kütape ile kendisi hakkında bilgi vermişse hepsi o kadar. Allah Kur'an'da kendisini bize nasıl tanıttı ise insanın bilgisinin hepsi o kadardır. Ondaki ötesi ise düşüncenin jimnastiğinden ibaret olup, O'nun hakikatini bilme noktasında tahmin ve tahayyül bile değildir. İmâmu'l-Harameyn el-Cüveynî (v. 478/1085) 'nin bu konudaki şu sözleri çok isabetlidir :

"Kim kendini yaratıp idare eden Allah'ı anlamaya çalışırda fikrinin ulaştığı bir varlıkta karar kılsa, o müşebbih (Allah'ı mahluka benzetmiş) tir. Eğer mutlak yoklukta karar kılsa, o muattil (Allah'ı inkâr etmiş) dir. O'nun varlığında karar kılar da hakikatini idrakten âciz olduğunu itiraf ederse, işte o muvahhitir. Hz. Ebû Bekr'in, "İdrâkten acziyyetini bilmek idrâktir", sözünün manâsı da budur"³⁷.

Böyle bir düşünce tarzı, yani Allah'ın zatının hakikatini düşünmeyi tavsiye etmek, ya da onu yasaklamak, düşünce özgürlüğünü kısıtlamak, veya aklın hareket alanını daraltmak anlamına gelmez. Çünkü bu, akli yanlış sonuçlara götürecektir ve sonuç alınamayacak uğraşlardan menetmek hedefine yönelik bir tutumdur ve bu anlamda akla, akli düşünceye engel değil, bilakis onu kendi yetki alanına çekerek, ona yardımcı olmaktır. Çünkü insanın elindeki imkânlar ne derece çoğalırsa çoğalsın, bütün bunlar Allah'ın zatını kavrama noktasında işe yaramaz³⁸. Onun için, müslümanın, Allah'ın ne zatı ve sıfatlarının künhü hakkında ne de çağrılarının ve Resullerle konuşmalarının keyfiyeti ve kendisiyle bu konuşmanın gerçekleştiği meleğin künhü hakkında, aklına ve reyine göre hüküm vermemesi gerekir³⁹.

³⁷ el-Cüveynî, İmâmu'l-Harameyn, 'Abdülmelik b. 'Abdullah, el-Akîdetü'n-Nizâmiyye, nşr. M. Zâhid el-Kevserî, Kahire, 1367/1948, s. 16.

³⁸ Havva, Said, İslâm İnançında Allah'a İnanmak, trc. Faruk Yılmaz, İstanbul, 1986, s. 158.

³⁹ Rıza, M. Reşîd, Muhammedî Vahiy, trc. Salih Özen, Ankara, 1991, s. 23.

Mahiyetlerinin bilinip bilinemeyeceği açısından, varlık âlemini çok bilinmeyenli bir denkleme benzetirsek, Allah'ın zatının hakikati bu denklemin en son halkasını teşkil eder. Binâenaleyh, biz henüz bu denklemin birinci halkası durumunda olan madde âleminin bile sırlarını çözememişken, böyle bir denklemin en sonuncusunu nasıl çözebiliriz, bu mümkün müdür?

İlmin ve ilmi keşiflerin başdöndürücü bir hızla ilerlediği günümüzde dahi beşer aklı eşyanın hakikatini bile idrâk etmekten acizdir. İlim hâlâ kâinat ve tabiat hakikatlerinin birçoğunun önünde âciz durmakta, son sözü söyleme gücünü bulamamaktadır⁴⁰. Biz, elimizin altında bulunan, kendilerine dokunup yokladığımız, duyu organlarıyla irtibat kurduğumuz varlıklar ve konular hakkında dahi, onların öz varlıkları ve mahiyetlerine ait pek fazla bir şey bilemediğimiz halde; bütün bunları yaratan Allah'ın zatı ve mahiyeti hakkında nasıl bilgi sahibi olabiliriz ?

Renkler hakkında, anadan doğma körün yapacağı bir şey varsa o da, mahiyetinden vazgeçerek, görenlerin, "*Renk vardır*", dediğine inanmaktır. Allah'ın zatının mahiyeti hakkında insana düşen ise, peygamberlerin sözlerine iman etmek ve onunla yetinmektir⁴¹. Bu, Allah'ı kâfi derecede bilmiş olmak için yeterlidir ve insanın mükellefiyeti de bu kadardır. Bu hususta Ebû Hanîfe (v. 150/767) şöyle demektedir : "*Biz, Allah'ı Kur'an'da zatını tavsif ettiği yüce sıfatları ile bildiğimiz için hak (doğru, gerçek) bilgi ile biliriz*"⁴².

Şu halde Allah'ın mahiyeti hakkında insanın bilebileceği en doğru ve kapsamlı bilgi yine O'nun bilinmezliği bilgisidir. Binâenaleyh,

⁴⁰ Sâbık, Seyyid, Âyet ve Hadislerle İslâm Akaidi, çev. İbrahim Sarımsı, Konya, 1981, s.

49.

⁴¹ Kam, Ömer Ferit, Dini Felsefi Sohbetler, sadeleştiren, S. Hayri Bolay, Ankara, tsz. s.

95.

⁴² Ebû Hanîfe, Nu'mân b. Sâbit, el-Fıkhu'l-Ekber, (Ebu'l-Muntehá Şerhiyle birlikte), İstanbul, 1307, s. 24.

şairin dediği gibi, "*Bildim seni ey Rab, bilinmez meşhur*"⁴³ demekten başka, insanın yapabileceği bir şey yoktur. O halde O'nun varlığına inandıktan sonra, mahiyeti hakkında,

"İdrāk-ı meâlî bu küçük akla gerekmez.

*Zîra bu terazi o kadar sıklett çekmez"*⁴⁴

deyip susmak herhalde en doğru davranış biçimi olacaktır.

⁴³Kısakürek, Necip Fazıl, Çile, İstanbul, 1974, s. 18.

⁴⁴Ziya Paşa, Külliyyât-ı Ziya Paşa, İstanbul, 1342/1924, s. 138 (Terkîb-i Bend'den).

Bu konuda ayrıca bkz. er-Râzî, Fahreddîn, el-Metâlibu'l-Âliye, tah. Ahmed Hicâzî es-Sekâ, Beyrut, 1407/1987, II, 88 vd.; el-Bâkullânî, Ebî Bekr Muhammed b. Tayyib, Kitâbu't-Temhîd, nşr. Richard J. Mc CARTHY S. J., Beyrut, 1957, s. 263-264; İbn Teymiyye, Ahmed b. Abdulhalim, Beyânu Muvâfakati Sarîh'l-Ma'kûl li Sahîh'l-Menkûl, (Minhâcû's-Sünne ile birlikte), Mısır, 1321, I, 119-120; el-Cürcânî, Seyyid Şerîf 'Alî b. Muhammed, Şerhu'l-Mevâkîf, Bulak, 1266 h., s. 514-515; Yüksel, Emrullah, Kelâm Dersleri (İlâhiyat ve Nübüvvet), Erzurum, 1986, s. 1-7.

BİBLİYOGRAFYA

- 'Abduh, Muhammed (v. 1323/1905),
_____ Rîsâletü't-Tevhid, Mısır, 1386/1966.
- el-'Aclûnî, İsmâ'îl b. Muhammed (v. 1162/1749),
_____ Keşfu'l-Hafâ ve Müzîlu'l-İlbâs, nşr. Ahmed el-Kalâş, Beyrut,
1405/1985.
- Akkad, Abbas Mahmud,
_____ Kur'an Felsefesi, çev. Ahmed Demirci, Ankara, tsz.
- Atay, (Prof. Dr.) Hüseyin,
_____ İbn Sînâ'da Varlık Nazariyesi, Ankara, 1983.
_____ Fârâbî ve İbn Sîna'ya Göre Yaratma, Ankara, 1974.
- el-Bâkullânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib (v. 403/1013),
_____ Kîtâbu't-Temhid, nşr. Richard J. Mc CARTHY S. J., Beyrut,
1957.
- el-Cürcânî, Seyyid Şerîf 'Alî b. Muhammed (v. 816/1413),
_____ Şerhu'l-Mevâkîf, Bulak, 1266 h.
_____ Ta'rifât, İstanbul, 1300 h.
- el-Cüveynî, İmâmu'l-Harameyn 'Abdülmelik b. 'Abdullah (v. 478/1085),
_____ el-'Akîdetü'n-Nizâmiyye, nşr. M. Zâhid el-Kevserî, Kahire,
1367/1948.
- Çavuş, Abdülazîz,
_____ Anglikan Kilisesine Cevap, çev. Mehmed Âkîf, sadeleştiren,
(Prof. Dr.) Süleyman Ateş, Ankara, 1974.
- ed-Devvânî, Celâleddîn Muhammed b. Es'ad (v. 908/1502),
_____ Şerhu'l-'Akâidü'l-'Adudiyye (Celâl), İstanbul, 1314.
- Ebû Hanîfe, Nu'man b. Sâbit (v. 150/767),
_____ el-Fıkhu'l-Ekber (Ebu'l-Müntehâ şerhiyle birlikte), İstanbul,
1307.

- Fârûkî, İsmail R.,
_____ Tevhîd, çev. Dilâver Yardım, İstanbul. 1987.
- Gilson, Etienne,
_____ Ateizmin Çıkmazı (L'Athéisme Difficile), çev. (Dr.) Veysel Uysal,
İstanbul, 1991.
- el-Hatîb, 'Abdulkerîm,
_____ Allah, Zâten ve Mevdû'an, Beyrut, 1395/1975.
- Hawva, Said,
_____ İslâm İnancında Allah'a İnanmak, trc. Faruk Yılmaz, İstanbul,
1986.
- Hızır Bey (v. 863/1459),
_____ Kasîde-i Nûniyye, (el-Karsî ve el-Hayâlî şerhleriyle birlikte),
İstanbul, 1317.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed 'Alî b. Ahmed (v. 456/1064),
_____ el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâi ve'n-Nihal, tah. (Dr.) İbrahim Nasr-
(Dr.) 'Abdurrahman 'Umeyra, Cidde, 1982.
- el-İsferâyînî, Ebu'l-Muzaffer Şahfûr b. Tâhir (v. 471/1078),
_____ et-Tabsîr fi'd-Dîn ve Temyîzu'l-Fırkatî'n-Nâciyeti 'ani'l-Fırakî'l-
Hâlikîn, nşr. M. Zâhid el-Kevserî, Mısır, 1374/1955.
- İbn Teymiyye, Ahmed b. 'Abdulhalîm (v. 728/1328),
_____ Beyânu Muvâfakati Sarihi'l-Ma'kûl li Sahihi'l-Menkûl,
(Minhâcü's-Sünne ile birlikte), Mısır, 1321.
- Kam, Ömer Ferîd,
_____ Dinî Felsefî Sohbetler, sadeleştiren, (Prof. Dr.) S. Hayri Bolay,
Ankara, tsz.
- el-Karsî, Dâvud b. Muhammed (v. 1169/1755),
_____ Şerhu'l-Kasîdeti'n-Nûniyye, (el-Hayâlî Şerhi ile birlikte),
İstanbul, 1317.
- Keklik, (Doç. Dr.) Nihat,
_____ Sadreddin Konevî'nin Felsefesinde Allah-Kâinat ve İnsan,
İstanbul, 1967.

- Kısakürek, Necip Fazıl (v. m. 1983),
_____ Çile, İstanbul, 1974.
- el-Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed (v. 333/944),
_____ Kitâbu't-Tevhîd, tah. (Dr.) Fethullah Huleyf, İstanbul, 1979.
- _____ Akaid Risalesi, nşr. (Prof. Dr.) Yusuf Ziya Yörükân, İstanbul, 1959.
- Morrison, A. Cressy,
_____ İnsan Kâinat ve Ötesi, trc. (Prof. Dr.) Bekir Topaloğlu, İstanbul, 1986.
- en-Nesefî, Ebu'l-Berekât 'Abdullah b. Ahmed (v. 710/1310),
_____ el-İ'timâd fi'l-İ'tikâd, yazma, Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa bölümü, no : 1692/2.
- 'Osman, (Dr.) 'Abdulkerîm,
_____ Nazariyyetü't-Teklif, Beyrut, 1391/1971.
- _____ Kâdî'l-Kudât 'Abdulcebbâr Ahmed el-Hemezânî, Beyrut, 1386/1967.
- Rahman, (Prof.Dr.) Fazlur, İslâm, çev. (Prof.Dr.) Mehmet Dağ-(Prof. Dr.) Mehmet Aydın, İstanbul, 1981.
- er-Râzî, Fahreddin (v. 606/1209),
_____ Mefâtihu'l-Ğayb (et-Tefsîru'l-Kebîr), Tahran, tsz. (Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye).
- _____ el-Metâlibu'l-Âliye, tah. (Dr.) Ahmed Hicâzî es-Sekâ, Beyrut, 1407/1987.
- _____ Esâsu't-Takdis fî 'İlmi'l-Kelâm, Mısır, 1354/1935.
- _____ el-Mebâhisu'l-Mesrkiyye, tah. Muhammed el-Mu'tasîmîllah el-Bağdâdî, Beyrut, 1410/1990.
- _____ Me'âlimu Usûli'd-Dîn, Mısır, tsz.
- Rıza, M. Reşîd,
_____ Muhammedî Vahiy, trc. Salih Özen, Ankara, 1991.

- Sâbık, Seyyid,
_____ Ayet ve Hadislerle İslâm Akâidi, çev. İbrahim Sarmış, Konya,
1981.
- Yazıcıoğlu, (Prof. Dr.) Mustafa Said,
_____ Hızır Bey, Ankara, 1987.
- Yazır, Elmalı Muhammed Hamdi (v. m. 1942),
_____ Hak Dini Kur'an Dili, İstanbul, tsz.
- Yurdagür, (Doç. Dr.) Metin,
_____ Allah'ın Sıfatları, Esmâü'l-Hüsna, İstanbul, 1984.
- Yüksel, (Prof. Dr.) Emrullah,
_____ Kelâm Dersleri (İlâhiyat ve Nübüvvet), Erzurum, 1986.
- Ziya Paşa (v. 1298/1880),
_____ Külliyyât-ı Ziya Paşa, İstanbul, 1342/1924.